

ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑ

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ γιατροί θεωρούσαν τη μελαγχολία, όπως δείχνει και ο όρος, συνέπεια της υπερέκκρισης της μέλαινας χολής. Τέσσερις ήταν οι χυμοί που πίστευαν ότι κυκλοφορούσαν στο ανθρώπινο σώμα: το αίμα, το φλέγμα, η ξανθή χολή και η μέλαινα χολή. Σύμφωνα με τους ιπποκρατιστές γιατρούς, οι οποίοι πρωτοδιατύπωσαν αυτήν τη θεωρία, η ισορροπία τους εξαρτάτο από την ισορροπία των τεσσάρων στοιχείων που απαρτίζουν τον ανθρώπινο οργανισμό, το υγρό, το ξηρό, το θερμό και το ψυχρό. Ο ανθρώπινος οργανισμός δηλαδή αντιμετωπίστηκε ως μια μικρογραφία του κόσμου: *ἔοικε γὰρ κατὰ τοὺς σοφοὺς οἰοῦναι μικρὸς κόσμος ὁ ἄνθρωπος ἀντίτιμος τῆς οὐρανόου τάξεως*.¹ Συνεπώς ήταν αναπόφευκτο να βρεθεί και η ιατρική έρμαιο της γοητείας των προσωκρατικών, γοητεία στην οποία γρήγορα αντιστάθηκε, αλλά από την οποία δεν ξέφυγε ποτέ ολοκληρωτικά, όχι μόνο καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας, αλλά και μέχρι μετά την Αναγέννηση. Μόνον όταν η ιατρική, και γενικότερα, η επιστήμη εγκατέλειψε την προσκόλληση στην αναζήτηση της ουσίας των πραγμάτων κατάφερε να αναπτυχθεί αλματωδώς. Η συνειδητοποίηση βέβαια της ασφυκτικής σχέσης της ιατρικής με τη φιλοσοφία από μέρους των ιατρών είναι αρχαία. Η διαμάχη ανάμεσα στις δύο επιστήμες αναφάνηκε από πολύ νωρίς. Χαρακτηριστικό είναι το χωρίο του ιπποκρατικού συγγράμματος *Περὶ ἀρχαίης ἰητρικῆς*,² στο οποίο ο συγγραφέας με

1. Βλ. Ροῦφος Ἐφέσιος, *Περὶ ἀνατομῆς τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων* 1.2-4.

2. Ἴππ., *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς* 20.1-9: *Λέγουσι δὲ τινες καὶ ἰητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἔνι δυνατόν ἰητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὃ τι ἐστὶν ἄνθρωπος· ἀλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς θεραπεύσειν τοὺς ἀνθρώπους. τείνει δὲ αὐτέοισιν ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς ἢ ἄλλοι οἱ περὶ φύσιος γεγράφασιν ἐξ ἀρχῆς ὃ τι ἐστὶν ἄνθρωπος, καὶ ὅπως ἐγένετο*

δηκτικό τρόπο υποστηρίζει ότι οι φιλοσοφικές θεωρίες περί του τί είναι και πώς δημιουργήθηκε ο άνθρωπος έχουν λιγότερη σχέση με την ιατρική από ό,τι με τη ζωραφική! Έχουν επίσης σωθεί ιπποκρατικά έργα τα οποία αντιπροσωπεύουν συγχρόνως και τις δύο τάσεις, υποδηλώνοντας την, έστω ατελέσφορη, απόπειρα της ιατρικής να αυτονομηθεί έναντι της φιλοσοφίας.

Η μελαγχολία ήταν ανέκαθεν ένα θέμα που απασχολούσε τους μελετητές του ανθρώπου, φιλοσόφους και γιατρούς. Ο Ψευδο-Αριστοτέλης αναφέρεται στη μελαγχολία στα *Προβλήματα* παρατηρώντας ότι: ... *ἀφροδιαστικοί οἱ μελαγχολικοί*³ και, σε άλλο χωρίο: *οἱ μελαγχολικοί οἱ πλείστοι λάγνοι εἰσίν*.⁴ Σημειωτέον, ότι και ο Πλάτων, χωρίς να πεί το ίδιο πράγμα ευθέως, λέει: *τυραννικός δέ, ἦν δ' ἐγώ, ὦ δαιμόνιε, ἀνὴρ ἀκριβῶς γίγνεται, ὅταν ἡ φύσει ἢ ἐπιτηδεύμασιν ἢ ἀμφοτέροις μεθυστικός τε καὶ ἐρωτικός καὶ μελαγχολικός γένηται*.⁵ Οι παρατηρήσεις αυτές κίνησαν καταρχήν το ενδιαφέρον μου, γιατί, αν η μελαγχολία στην αρχαιότητα σηματοδοτούσε την έννοια όπως την αντιλαμβανόμαστε στις μέρες μας, αν δηλαδή θεωρείτο λίγο-πολύ ταυτόσημη με την κατάθλιψη, σε ελάχιστες μεταίχμιες περιπτώσεις θα μπορούσε να υποστηριχθεί ψυχαναλυτικά η ροπή των καταθλιπτικών στη φιληδονία.⁶ Συνεπώς θα πρέπει να αναζητήσουμε το ακριβές νόημα της μελαγχολίας, όπως την αντιλαμβάνονταν στην αρχαιότητα.

Ας δούμε λοιπόν από ποιά συμπτώματα υποφέρουν οι μελαγχολικοί, σύμφωνα με τους αρχαίους. Για χάρη περιορισμού της έκτασης του άρθρου περιορίζομαι καταρχήν στον Αριστοτέλη, τον Ψευδο-Αριστοτέλη, και στο ιπποκρατικό corpus. Εξάλλου οι μετέπειτα γιατροί, όπως π.χ. ο Γαληνός, διαφοροποιούνται μόνο σε λεπτομέρειες.

πρῶτον καὶ ὅπως ξυνεπάγη. ἐγὼ δὲ τουτέων μὲν ὅσα τινὲ εἴρηται σοφιστῆ ἢ ἱητρῶ, ἢ γέγραπται περὶ φύσιος, ἤσσον νομίζω τῆ ἱητρικῆ προσήκειν ἢ τῆ γραφικῆ. Νομίζω δὲ περὶ φύσιος γνῶναί τι σαφὲς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν εἶναι ἢ ἐξ ἱητρικῆς.

3. Ψευδο-Αριστ., *Προβλήματα* 880α.

4. Ψευδο-Αριστ., *Προβλήματα* 953 β.

5. Πλ., *Πολ.* 573c.9.

6. Σε ορισμένες μεταίχμιες περιπτώσεις η μελαγχολία εμφανίζεται με τη φαινομενολογία της κατάθλιψης και ένας από τους αμυντικούς μηχανισμούς του πάσχοντος είναι η έντονη ερωτική αναζήτηση.

Συμπτώματα

Οι μελαγχολικοί λοιπόν πάσχουν από αϋπνίες (ἀγρυπνία,⁷ είναι οὐχ ὑπνωτικοί⁸), έχουν ταραχώδη ὕπνο⁹ και ὄνειρα.¹⁰ Είναι λήγνοι και ἀφροδισιαστικοί.¹¹ Οι επιδόσεις των μελαγχολικών σε λήγνες πράξεις τους ανακουφίζουν, επειδή βρίσκει διέξοδο το πλεονάζον πνεύμα κατά την εκροή του σπέρματος.¹² Είναι ισχνόφωνοι¹³ (δηλαδή με αδύνατη φωνή ή τραυλοί), μια που προηγείται η ορμή του λέγειν της δυνάμεώς τους. Μερικοί είναι σκληροί, δηλαδή τραχείς και άκαμπτοι, μαυριδεροί, με εμφανείς, εξέχουσες φλέβες¹⁴ (λόγω του πνεύματος). Το σκοτεινό χρώμα της προσωποποιημένης Μελαγχολίας περιγράφει, μεταξύ των άλλων λογοτεχνών, και ο John Milton στον "Il Penseroso".¹⁵

Είναι επίσης:

Ἐκστατικοί,¹⁶ δηλαδή έχουν τάση προς απομάκρυνση από το λογισμό, το αντίθετο του ἐμμενετικοί τῆ δόξη.

Βρωτικοί,¹⁷ δηλαδή αδηφάγοι.

Εὐτελεῖς,¹⁸ δηλαδή ουτιδανοί, ποταποί, τιποτένιοι.

Εὐθυόνειροι (βλέπουν εναργή ὄνειρα) και προορατικοί, ἀρα προβλεπτικοί, ὄχι λόγω θεϊκού δώρου, αλλά επειδή πάσχουν από απώλεια λόγου.¹⁹

Εὐστοχοι, δηλαδή εικάζουν ορθώς, λόγω της σφοδρότητάς τους.²⁰

Με αδυναμία να ακολουθήσουν τη λογική, επειδή ακολουθούν τη

7. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 874b.18.

8. Ἀριστοτ., Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως 457a.27.

9. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 957a.

10. Ἀριστοτ., Περὶ ἐνυπνίων 461a.

11. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 953b, 880a, αντίστοιχα.

12. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 878b.

13. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 903b.

14. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 953b, 954a.

15. Ο Milton την αποκαλεί «θεϊκότετη Μελαγχολία» (στ. 12), και εκφράζει την προτίμησή του για το σκούρο χρώμα της Σοφίας, δηλαδή τη σκούρα επιδερμίδα που προέρχεται από τη μέλαινα χολή (στ. 16).

16. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 953b.

17. Ἀριστοτ., Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως 457a.

18. Ἀριστοτ. Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς 463b.

19. Ἀριστοτ. Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς 463b, Ἠθικά Εὐδῆμεια 1248a.

20. Ἀριστοτ. Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς 464a.

φαντασία.²¹ Η μελαγχολία εμποδίζει τη σκέψη και προκαλεί μαύρες ιδέες.

Με αδυναμία μνήμης, λόγω των φαντασιώσεών τους (τούτους φαντάσματα κινεί μάλλον²²).

Σημειωτέον ότι σύμφωνα με κάποιους στωικούς, όπως ο Χρυσίππος, η φαντασία είναι αυτό που προκαλείται στην ψυχή δια της οράσεως. Δηλαδή, η αντίληψη του ορατού αντικειμένου, του φανταστού, που υποκίνησε τη φαντασία, ανάλογη με την αντίληψη των οσμών ή της αφής, είναι ένα είδος οπτικής μνήμης. Φανταστικό πάλι είναι ο «ιδιάκενος ελκυσμός», ο οποίος δεν προκαλείται στην ψυχή από κάποιο φανταστό, αλλά από φαντάσματα, δηλαδή αρρωστημένες φαντασιώσεις, όπως αυτές που έχουν οι μελαγχολικοί. Ο Ορέστης²³ για παράδειγμα νόμιζε ότι έβλεπε κοντά του τις αιματοβαμμένες Εριννύες, εκεί που δεν υπήρχε τίποτα.²⁴ Εδώ λοιπόν ο Αριστοτέλης πρέπει να χρησιμοποιεί τον όρο φαντασία με την έννοια του φανταστικού.²⁵

Άκρατεῖς και μη βουλευτικοί,²⁶ δηλαδή ανίκανοι να συμβουλευθούν ή να σκεφτούν και να αποφασίσουν.

Πολλοί ρέπουν προς τις κραιπάλες.²⁷

Συχνά με τάσεις μισανθρωπισμού και απομόνωσης.²⁸

Νωθροί και αδιάφοροι.

21. Άριστοτ., *Ἠθικά Νικομάχεια* 1150b.

22. Άριστοτ., *Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως* 453a.

23. Εὐρ. Ὀρ. 255 κ.ε.

24. Βλ. Χρυσίππου, *Fragmenta logica et physica*, fig. 54 1 κ.ε.

25. Επίσης: *Φαντασία ἐστὶν ἑτεροίωσις ψυχῆς*, λόγω των πολλών μετατοπίσεων που επιφέρει η τύπωση του φανταστού (Sextus Emp. *adv. Math.* VII 227). Πβλ. LSJ: «φαντασία (φιλοσ.): ἡ δύναμις δι' ἧς ἔννοιά τις γίνεται φανερά (φαίνεται) εἰς τὸν νοῦν· εἶναι δὲ κατὰ τὸν Πλάτωνα δόξα παρουσιαζομένη εἰς τὸ πνεῦμα οὐχὶ ἀπλῶς ἀλλὰ διὰ τῆς αἰσθήσεως, Σοφιστ. 264 A, ἐν ᾧ ὁ Ἄριστ. ὀρίζει αὐτὴν ὡς κίνησιν τοῦ νοῦ παραγομένην διὰ τῆς αἰσθήσεως, *Περὶ Ψυχ.* 3.3.20, ἡ χαλαρότερον ὡς αἰσθησιν τινὰ ἀσθενῆ, τὴν ὁποῖαν προσδοκᾷ τις ἢ ἀναμνησθεταί, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ζωηράν ἐντύπωσιν τὴν ἐκ τῶν παρόντων πραγμάτων, *Ρητ.* 1.11.6, ἀποδίδει δὲ τὴν δύναμιν ταύτην εἰς τὰ ζῶα, ἅπερ ζῶσι ταῖς φαντασίαις καὶ ταῖς μνήμαις, *Μετὰ τὰ Φυσ.* 1.1,3 πβλ. *Περὶ Ψυχ.* 3.3.13. 2: ἀντικειμενικῶς σημαίνει περίπου φάντασμα, ἴνδαλμα, φανταστόν, βλ. Στωϊκούς, Χρυσίππ.»

26. Άριστοτ., *Ἠθικά Νικομάχεια* 1152a.

27. Ψευδο-Άριστ., *Προβλήματα* 873a.

28. Ψευδο-Ἰππ., *Ἐπιστ.* 12.11-14.

Με φοβίες και δυσθυμία.²⁹

Οι φαλακροί ρέπουν συχνότερα προς τη μελαγχολία.³⁰

Μερικοί, ιδίως οι νεώτεροι, έχουν αυτοκτονικές τάσεις, και μερικοί μάλιστα γίνονται αυτόχειρες.³¹

Μερικοί, για να ανακουφίσουν τη δυσθυμία τους καταφεύγουν στο ποτό.³²

Συχνά υπάρχουν και ψυχοσωματικές εκδηλώσεις της νόσου: 1. Δερματικές ασθένειες: *Αί δὲ λέπρα καὶ λειχήνες ἐκ τῶν μελαγχολικῶν.*³³ 2. Τεταρταῖοι πυρετοί: *γνώση δὲ ἐν τῷδε, ὅτι οἱ τεταρταῖοι πυρετοὶ μετέχουσι τοῦ μελαγχολικοῦ· φθινοπώρον γὰρ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι ἀλίσκονται ὑπὸ τῶν τεταρταίων...*³⁴ (το φθινόπωρο η χολή είναι ισχυρότατη).

Βλέπουμε λοιπόν ότι η μελαγχολία αναγνωρίζεται ως νόσος, με συγκεκριμένα συμπτώματα, η οποία χρήζει και επιδέχεται ιάσεως.³⁵ Οι μελαγχολικοί χαρακτηρίζονται ρητά ως άτομα ἀνώμαλα,³⁶ με ανάγκη θεραπείας: *οἱ δὲ μελαγχολικοὶ τὴν φύσιν δέονται ἀεὶ ἰατρείας.*³⁷ Ένας από τους διάσημους πάσχοντες από μελαγχολία στην αρχαιότητα δεν ήταν άλλος από το Δημόκριτο, αν και η πληροφορία δεν μπορεί να ελεγχθεί. Όταν ο Δημόκριτος αρρώστησε από μανία, ή μελαγχολία, όπως την αποκαλεί αδιακρίτως ο ιπποκρατιστής συγγραφέας,³⁸ οι Αβδηρίτες προσέτρεξαν στη βοήθεια του διάσημου γιατρού. Ο γιατρός μετά από συζήτηση με το φιλόσοφο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Δημόκριτος ήταν σοφός και άριστος ερμηνευτής του κόσμου, ενώ αυτοί που θα χρειάζονταν ενδεχομένως θεραπεία ήταν οι συντοπίτες του.

29. Ίππ., Ἄφορισμοὶ VI,23 = IV L 568.

30. Ίππ., Ἐπιδημ. II.5.1. 6/7: *Νοσήματα δὲ ἔχουσι τραυλὸς ἢ φαλακρὸς ἢ ἰσχνόφωνος ἢ δασὺς ἰσχυρῶς μελαγχολικά.*

31. Ψευδο-Ἄριστ., Προβλήματα 954b.

32. Ψευδο-Ἄριστ., Προβλήματα 954b.

33. Ίπποκρ., Προορητικόν 2.43.7.

34. Το φθινόπωρο η χολή αυξάνεται στον οργανισμό, Ίππ., Περὶ φύσιος ἀνθρώπου 7.34.

35. Βλ. παρακάτω.

36. Ψευδο-Ἄριστ., Προβλήματα 954b.

37. Ἄριστοτ., Ἠθικά Νικομάχεια 1154b.

38. Σε άλλα ιπποκρατικά έργα γίνεται διάκριση μεταξύ μανιακῶν και μελαγχολικῶν, π.χ. Ἄφορισμ. 3.22.

Θεραπείες

Οι προτεινόμενες θεραπείες για τη μελαγχολία ήταν οι εξής:
Φλεβοτομή. Η απώλεια αίματος είναι ευεργετική. Γι' αυτό, είναι θετικό ένας μελαγχολικός να αποκτήσει αιμορροΐδες!³⁹

Καθαρτικά.

Σωστή δίαιτα. Τα μελαγχολικά νοσήματα παροξύνονται από υπερβολική κατανάλωση βοδινού.⁴⁰

Ελλέβορος. Σύμφωνα με την υποκρατική πραγματεία περί ελλεβόρου,⁴¹ πρόκειται για φάρμακο επικίνδυνο, του οποίου η χρήση απαιτεί μέγιστη προσοχή.

Ας μη ξεχνάμε και την Ελένη με το νηπενθές, το φάρμακο που γνώρισε στη μαγική Αίγυπτο, την πατρίδα του γιατρού Παιήονος. Μ' αυτό το φάρμακο, ενδεχομένως όπιο,⁴² το νηπενθές τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων,⁴³ μπορούσε κανείς να μείνει αδάκρυτος ακόμα και μπροστά στο θάνατο των γονιών του, του αδελφού του ή του γιού του. Βλέπουμε ότι και στην αρχαιότητα υπήρχαν πρόδρομοι των πάσης φύσεως σύγχρονων αγχολυτικών και αντικαταθλιπτικών σκευασμάτων.

Έχει ευρέως υποστηριχθεί ότι ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης θεωρούν ότι οι μελαγχολικοί ήταν άνθρωποι με ιδιαίτερες ευαισθησίες και κλίση προς τη φιλοσοφία και την τέχνη.⁴⁴ Θεωρώ την άποψη αυτή απλουστευτική και πρόχειρη. Στη λανθασμένη αυτή ερμηνεία οδήγησαν προφανώς δύο μοναδικά χωρία, το ένα από τον *Φαῖδρο*, και το άλλο από τα *Προβλήματα* του ψευδο-Αριστοτέλη. Στο πρώτο γίνεται λόγος για δύο είδη μανίας, η οποία, είναι γεγονός ότι εναλλακτικά περιγράφει την ίδια νόσο με τη μελαγχολία. Είναι όμως σαφές ότι ο Σωκράτης κάνει διάκριση μεταξύ της διαγνώσιμης φυσικής νόσου και της θείας μανίας: *Μανίας δέ γε εἶδη δύο, τὴν μὲν ὑπὸ νοσημάτων*

39. Ἰππ. Ἀφορισμ. 6.11.

40. Ψευδο-Ἰππ. *Περὶ διαίτης ὁξέων* 18.52.

41. Ἰππ. Ἐπιστ. 21.

42. Βλ. μ.ά. Ε.Ι. Ἐμμανουήλ, «Τὸ νηπενθές τοῦ Ὀμήρου», *ΠΑΑ* 1952, σσ. 542-543. Για περαιτέρω βιβλιογραφία, βλ. Δ. Ράιο 2001, σ. 65, σημ. 130.

43. Ὀμ., Ὀδυσ. δ 221.

44. Βλ. π.χ. Πελεγρίνη 1995, σ. 54.

ἀνθρωπίνων, τὴν δὲ ὑπὸ θείας ἐξαλλαγῆς τῶν εἰωθῶτων νομίμων γιγνομένην... Τῆς δὲ θείας τεττάρων θεῶν τέτταρα μέρη διελόμενοι, μαντικὴν μὲν ἐπίπνοιαν Ἀπόλλωνος θέντες, Διονύσου δὲ τελεστικὴν, Μουσῶν δ' αὖ ποιητικὴν, τετάρτην δὲ Ἀφροδίτης καὶ Ἔρωτος...⁴⁵ Συνεπῶς πρόκειται για δύο διαφορετικά πράγματα, η δε θεία μανία περιγράφει ένα εἶδος θεόσταλτης και δημιουργικῆς ἐκστασης.

Το δεύτερο χωρίο, ἀπὸ τα Προβλήματα του ψευδο-Αριστοτέλη,⁴⁶ λέει ὅτι πάντες ὅσοι περιττοὶ γέγονασιν ἄνδρες ἢ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν ἢ πολιτικὴν ἢ ποίησιν ἢ τέχνας φαίνονται μελαγχολικοὶ ὄντες, καὶ οἱ μὲν οὕτως ὥστε καὶ λαμβάνεσθαι τοῖς ἀπὸ μελαίνης χολῆς ἀρρωστήμασιν, οἷον λέγεται τῶν τε ἡρωϊκῶν τὰ περὶ τὸν Ἡρακλέα... (Στο χωρίο αναφέρονται ὡς παραδείγματα μελαγχολικῶν ἀνθρώπων ὁ Λύσανδρος, ὁ Αἰάντας, ὁ Βελλεροφόντης, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Πλάτων και ὁ Σωκράτης. Ὁ δε συγγραφέας ἐν κατακλείδι παρατηρεῖ ὅτι ...ἔτι δὲ τῶν περὶ τὴν ποίησιν οἱ πλεῖστοι). Αφῆνοντας στὴν ἀκρὴ το θέμα τῆς γνησιότητος τῶν Προβλημάτων, καθὼς και το γεγονός ὅτι σε τουλάχιστον 37 ἄλλες ἀμεσες ἀναφορές του ὁ Αριστοτέλης, γιος γιαιτρού, και, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὁ μεγαλύτερος βιολόγος ὅλων τῶν εποχῶν, δείχνει να θεωρεῖ τους μελαγχολικοὺς ὡς σοβαρῶς πάσχοντα άτομα, ἀπὸ ἀσθένεια μάλιστα ἡ ὁποία τα καθιστᾷ ευτελῆ και ἀχρηστα, θα ἤθελα μόνο να υποδείξω ὅτι ἡ λέξη περιττοί⁴⁷ εἶναι ἀμφίσημη, δηλαδή υποδηλώνει τους ἐξέχοντες, ευφυεῖς ἀνθρώπους, ἀλλὰ και τους ἀχρηστους (χωρὶς να θέλω να υπονοήσω ὅτι ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ἀχρηστους τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Σωκράτη).

Πάντως, ἀν ἐξαιρέσουμε τὸ τελευταῖο χωρίο, ἡ ἔλλειψη συμπάθειας και ἀπὸ τὸν Πλάτωνα και ἀπὸ τὸν Αριστοτέλη προς τους μελαγχολικοὺς, εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου σαφῆς. Αυτό προφανῶς οφείλεται στο γεγονός ὅτι τέτοιοι ἀνθρώποι γίνονται κακοὶ πολῖτες και κακοὶ πολεμιστές. Μία κοινωνία που μεγαλύτερη ἀρετὴ τῆς θεωροῦσε τὸ μέτρο δεν θα μπορούσε εὐκόλα να δεχθεῖ μεγάλες ἀποκλίσεις τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφοράς. Δεν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Πλάτων, ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως,⁴⁸ πιστεύει ὅτι οἱ μελαγχολικοὶ εἶναι αυτοὶ που μποροῦν να ἐξελιχθοῦν σε τυραννικοὺς ἀνθρώπους, δηλαδή στὴ χειρότερη κατηγορία τῶν θνητῶν, που τους περιμένει ἡ καταραμένη μοῖρα

45. Πλ. Φαῖδρος 265a/b.

46. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 953a.

47. Ψευδο-Ἀριστ., Προβλήματα 953a, 954b, 955a.

48. Βλ. σημ. 5.

του Παμφύλιου του Αρδιαίου, του πανάθλιου τύραννου που στον κάτω κόσμο πλέρωνε τα κρίματά του.⁴⁹ Επίσης, ο Αριστοτέλης, όπως ήδη ανέφερα, αποκαλεί ρητά τους μελαγχολικούς άτομα ανώμαλα, με άμεση ανάγκη θεραπείας. Βλέπουμε λοιπόν μια διαφορά της αντιμετώπισης των μελαγχολικών σε σχέση με άλλες εποχές, όπως π.χ. ήταν η εποχή της Αναγέννησης ή του ρομαντισμού. Κατά την Αναγέννηση, μέσω της αμαρτίας, στα αίτια της ασθένειας υπεισέρχεται και η ενοχή με τη μορφή του σατανά. Σε αυτό το σημείο υπάρχει ταύτιση με τον Freud, ο οποίος απέδειξε το μεγάλο ρόλο των ενοχών σε πάσχοντες από μελαγχολία, ασθένεια που αποδίδει σε απώλεια του ναρκισσιστικά επενδεδυμένου σεξουαλικού αντικειμένου, το οποίο ενσωματώνεται στο εγώ. Σημειωτέον, ο ιδρυτής της ψυχανάλυσης δείχνει μια κακοκρυμμένη αντιπάθεια προς τους πάσχοντες, αντίστοιχη με αυτήν του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Στην Αναγέννηση, παρατηρείται μια έντονη ροπή προς τη μελαγχολία, η οποία ίσως εξηγείται με κοινωνικούς όρους, πάντως σίγουρα δεν οφειλόταν στην ανεργία των νεαρών διανοουμένων,⁵⁰ αλλά μάλλον στην ανατροπή της συνοχής του κόσμου και στη συνεπαγόμενη οντολογική αβεβαιότητα του ατόμου, η οποία δημιουργήθηκε από την πρόοδο των θετικών επιστημών.⁵¹ Η μελαγχολία εξαιρείται ως πηγή δημιουργίας και υμνείται ως αυτός ο ίδιος ο χαρακτήρας της θνητότητας.⁵² Την ίδια εποχή, πληθαίνουν και οι εικαστικές αναπαραστάσεις της Μελαγχολίας, η οποία παίρνει τη φτερωτή μορφή δευτερεύουσας αρχαιοελληνικής θεότητας. Ο Γερμανός ζωγράφος Dürer, το 1514, έτος θανάτου της αγαπημένης του μητέρας, δημιουργεί μία διάσημη σήμερα χαλκογραφία, επικαλούμενη *Μελαγχολία*, η οποία πιθανόν να προοριζόταν ως το πρώτο μιας σειράς από τέσσερα έργα, που θα απεικόνιζαν τις τέσσερις ιδιοσυγκρασίες, αντίστοιχες στους τέσσερις χυμούς που κυκλοφορούν στον ανθρώπινο οργανισμό:⁵³ τη μελαγχολία

49. Πρφρ. Γ. Σεφέρη, *Ἐπὶ Ἀσπαλάθων...*

50. Όπως υποστηρίζει π.χ. ο Πελεgrίνης 1995, σ. 87.

51. Βλ. π.χ. Παπαϊωάννου, σ. 12.

52. R. Burton, *The Anatomy of Melancholy*, I.I.5

53. Αυτή είναι μια ερμηνεία του γεγονότος ότι στο έργο υπάρχει επιγραφή, όπου αναγράφεται: Melencolia I. Άλλη εκδοχή είναι ότι ο καλλιτέχνης είχε σκοπό να παρουσιάσει τις τρεις ιδιοφυίες οι οποίες κατά τον Ficino προέρχονται από τον furor melancholicus, δηλαδή τον καλλιτέχνη, τον επιστήμονα και το μεταφυσικό. Μια τρίτη άποψη θεωρεί ότι Melencolia I είναι η νυχτερίδα που απεικονίζεται στο έργο, και συμβολίζει την αρνητική μελαγχολία, ενώ η δεύτερη, θετική μελαγχολία

λική, τη φλεγματική, την χολερική και την αιματώδη (οξύθυμη). Ο καλλιτέχνης, όπως και ο Cranach ο πρεσβύτερος την ίδια περίπου εποχή, επηρεασμένος από τους αλχημιστές,⁵⁴ μας παρουσιάζει ένα έργο κατάφορτο από αλχημιστικά σύμβολα, σύμβολα που επηρέασαν μέχρι και τους σουρρεαλιστές του προηγούμενου αιώνα: Βλέπουμε λοιπόν το πολυέδρο, που συμβολίζει τη φιλοσοφική λίθο, ή πιο άμεσα, την πέτρα του Κρόνου. Ο αστρολογικός πίνακας, η σφαίρα, η ζυγαριά, η κλειψύδρα, οι διαβήτες μας δείχνουν την εμμονή των αλχημιστών στον αριθμό και τη μορφή στον κόσμο, εμμονή κληροδοτημένη από τους πυθαγόρειους. Μας δείχνουν επίσης μια σχέση της μελαγχολίας με τη γεωμετρία.⁵⁵ Η φωτιά, μια άλλη μορφή του θειαφιού (θείου), συμβολίζεται από το πριόνι, το σφυρί, τα καρφιά και την πλάνη. Το νερό συμβολίζει τον υδράργυρο. Η σκάλα με τις επτά βαθμίδες τα επτά μέταλλα και τα αντίστοιχα ουράνια σώματα, πιθανόν δε και τις επτά ελευθέρια τέχνες. Το παιδί συνδέεται με την αλχημιστική θεωρία της αναγέννησης, με το μύθο του Κρόνου,⁵⁶ αλλά και με τον θεοποιημένο χρόνο, ή, έστω, τον Αιώνα του Ηρακλείτου.⁵⁷ Και δεσπόζουσα στο έργο η φτερωτή, ανδρόγυνη Μελαγχολία, σκεπτική, όπως αρμόζει σ' αυτούς που έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στην αναζήτηση της σοφίας που αργεί να φανερωθεί. Κι όπως λέει και ο Εκκλησιαστής: *ὅτι ἐν πλήθει σοφίας πλήθος γνώσεως / καὶ ὁ προστιθεὶς γινῶσιν προσθήσει ἄλγημα.*⁵⁸

συμβολίζεται από τη γυναίκα. Η πιο ακραία, κατά τη γνώμη μου, άποψη είναι ότι η δυσεξήγητη γραφή *Melencolia* αποτελεί αναγραμματισμό του "Limen Caelo".

54. Η αλχημεία πρωτοεμφανίστηκε τον 1ο-7ο μ.Χ. αι. στην Αίγυπτο. Κύρια κέντρα της ήταν η Αλεξάνδρεια και πόλεις της Άνω Αιγύπτου, ενώ βασικοί εκπρόσωποί της ήταν ο Ψευδο-Δημόκριτος (ca. 1ος αι. μ.Χ.), ο Βώλος από τη Μένδη, ο Οστάνης, οι γνωστικοί και ερμητικοί φιλόσοφοι, όπως ο Ζώσιμος (ca. 300 μ.Χ.) κ.ά.

55. Ο Heinrich von Gent στον Μεσαίωνα διέκρινε τους στοχαστές σε μεταφυσικούς και μαθηματικούς. Οι τελευταίοι σκέφτονταν μόνο σε ποσότητες, γεγονός που τους καθιστούσε μελαγχολικούς. Ο M. Ficino μίλησε επίσης για τη σχέση της γεωμετρίας με τη μελαγχολία. Βλ. π.χ. Belting κ.α. 1995, σ. 232.

56. Οι στωικοί ταυτίζανε τον Κρόνο με το Χρόνο.

57. Ἡράκλ. *Fragm.* 52.1: *αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων, πεσσεύων· παιδὸς ἢ βασιληίῃ.* Για την ταύτιση του ονόματος Αἰών με το όνομα του Ιεχωβά, Ιαώ, το οποίο περιέχει τα ίδια φωνήεντα σε διαφορετική σειρά, βλ. Merkelbach & Totti, 1991, s. 146. Ο Αἰών ταυτίζεται επίσης και με τον Κρόνο/Χρόνο, και κατά την ελληνιστική εποχή υιοθετήθηκε ως θεός του φωτός από τους πιστούς του Μίθρα, καθώς και από τους Μανιχαίστες.

58. Ἐκκλῆσ. 1.18-19.

Αυτό που θεωρώ όμως ιδιαίτερα ενδιαφέρον, και που θα κλείσει τον κύκλο, πηγαίνοντάς μας πίσω στην αρχαιότητα, είναι ο αστρολογικός πίνακας στον τοίχο πίσω από τη σκυθροπή μορφή της Μελαγχολίας.

Η μαγεία είναι ο άλλος πυλώνας όπου στηρίχθηκε η ιατρική από την αρχαιότητα, μέχρι —ανεπίσημα τουλάχιστον— τις μέρες μας. Και σίγουρα οι μάγοι φαίνεται να είχαν πολύ μεγαλύτερη δύναμη στα χέρια τους απ' τους σοφούς που ματαιοπονούσανε στην αναζήτηση της βαθύτερης ουσίας του κόσμου. Οι μάγοι, όχι μόνον πίστευαν ότι τη γνώριζαν, αλλά ήταν και σε θέση να την ελέγξουν, θέτοντας τις μυστικές δυνάμεις που κυβερνούν το σύμπαν υπό τον έλεγχό τους. Οι ίδιοι οι ιπποκρατικοί, αναγνωρίζουν τη σχέση μεταξύ της τέχνης τους και της μαντικής: *Ἱητρικὴ δὲ καὶ μαντικὴ καὶ πάνυ ξυγγενέες εἰσίν, ἐπειδὴ καὶ τῶν δύο τεχνῶν πατὴρ εἷς Ἀπόλλων, ὁ καὶ πρόγονος ἡμέων, ἐούσας καὶ ἐσομένας νούσους προαγορεύων καὶ νοσέοντας καὶ νοσήσοντας ἰώμενος.*⁵⁹ Αλλά και η αστρολογία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην άσκηση της ιατρικής, ας μη ξεχνάμε τους αλχημιστές ιατρούς - αστρολόγους, δηλαδή τους ιατρομαθηματικούς, και τη σφαίρα του Δημοκρίτου, η οποία ήταν προγονωστική της επιβίωσης ή του θανάτου του ασθενούς.⁶⁰

Έτσι και το τετράγωνο του χαρακτηριστικού μας, έχει σκοπό να θεραπεύσει τη μελαγχολία. Είναι αστρολογικός πίνακας του Δία, του πλανήτη - αντιδότη στο μελαγχολικό Κρόνο με την αινιγματικά προβληματική τροχιά, την οποία μελέτησε μέχρι και ο Einstein.

16	3	2	13
5	10	11	8
9	6	7	12
4	15	14	1

59. Ψευδο-Ιπποκρ., *Ἐπιστ.* 15.34 κ.ε.

60. Βλ. π.χ. M. Berthelot I, 1987, σσ. 86-89.

Πρόκειται για ένα μαγικό τετράγωνο.⁶¹ Όλες οι σειρές, οι στήλες και οι διαγώνιές του, όπως επίσης και τα τέσσερα τεταρτημόριά του έχουν το ίδιο άθροισμα, το 34. Ο Dürer έχει αντιμεταθέσει το 14 και το 15 στην τελευταία σειρά, ώστε το προκύπτον 1514 να συμπίπτει με το έτος θανάτου της μητέρας του. Η αλλαγή αυτή δεν επηρεάζει το τελικό άθροισμα των στηλών, σειρών, διαγωνίων και τεταρτημορίων.

Το 1987 έπεσε στα χέρια μου ένα φυλακτήριο. Αυτό, δεν έχει σκοπό να θεραπεύσει τη μελαγχολία, αλλά τη βαριά αλλεργία από την οποία έπασχε η μικρή Μαίρη:

Όπως ακτινοβολείς και Λόμπεις
 ετσι γ ακτινοβολώ και κα δάμπω
 και εσύ η Μαίρη της Ελλάς.
 και όπως δεν μπορεί να βε ημνοιάθει
 ούτε άνθρωπος ούτε κνείκνιμένο φίδι
 και μετά και ραϊάστρεφεται ετσι ιατρικ
 μηφοί να με ημνοιάθει ούτε κνεία,
 ούτε φηωσοφαηά ούτε εκροτυχία
 ούτε αρρωϊότητα.

Χρυσός Νικα
 (7 βορός).

61. Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή A. Jones για τις πληροφορίες που μου έδωσε σχετικά με τα μαγικά τετράγωνα.

Βλέπουμε ότι στην περίπτωση αυτή το μαγικό τετράγωνο έχει 3 σειρές και τρεις στήλες. Πρόκειται για μαγικό τετράγωνο του Κρόνου, αποκαλούμενο και πανμαγικό ή διαβολικό. Ο σύγχρονος μάγιστα που το υπαγόρευσε ως φυλακτήριο, έκανε λάθος σε έναν αριθμό: Το 9 της πρώτης σειράς θα έπρεπε να είναι 8, ώστε το άθροισμα όλων των σειρών, στηλών και διαγωνίων να είναι 15.

Παρόμοια μαγικά τετράγωνα⁶² έχουν ιστορία 5000 ετών. Πρωτοεμφανίζονται στην Κίνα, απαντούν στην Ινδία, τα ξαναβρίσκουμε στην Κάμπαλλα, στα κείμενα αλχημιστών, αλλά και σ' αυτά των Ροδοσταυριτών. Βλέπουμε πώς όλα, τόποι, εποχές και γνώση, δημιουργούν με τις αέναες τομές τους ένα δυσεξιχνίαστο, αλλά γοητευτικό καλειδοσκόπιο. Επίσης, συνειδητοποιούμε ότι ενίοτε το μακρινό και αλλότριο αποκαλύπτεται ως απόλυτα οικείο.

62. Πβλ. επίσης και το πασίγνωστο *latercolo pompeiano* "Sator" που έχει βρεθεί σε πολλά αντίγραφα, από την Αίγυπτο μέχρι και τη Βρετανία. Το πιο γνωστό βέβαια βρέθηκε σε τοίχο του μπάνιου του *Raqui*us *Proculus* στην Πομπηία. Το κείμενο: SATOR/AREPO/TENET/OPERA/ROTAS διαβάζεται οριζόντια και κατακόρυφα, από αριστερά προς τα δεξιά, και αντίστροφα. Βλ. επίσης και *Kotansky* 1994, όπου δημοσιεύεται ένα χρυσό έλασμα της ρωμαϊκής εποχής, το οποίο βρέθηκε σε τάφο στη *Vars* της Γαλλίας, και περιέχει ένα μαγικό τετράγωνο - «επταγράμματον».

BIBΛIOΓΡΑΦΙΑ

- Aristotelis, *quae feruntur Problemata Physica*, ed. C. Ruelle, recognovit H. Knöllinger, editionem ... curavit J. Kleek, 1922.
- Aristotle, *Problems II*, books XXII-XXXVIII, με εισαγωγή και αγγλική μτφρ. του W. S. Hett, M.A.. Loeb Classical Library 1965.
- Aristotele, *La "melancolia" dell' uomo de genio*, επιμ. C. Angelino και E. Salvaneschi, Genova 1981.
- Belting, H., Dilly, H., Kemp, W., Sauerländer, W., Warnke, M. (επιμ.), *Εισαγωγή στην ιστορία της τέχνης*, μτφρ. Λ. Γυιόκα, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας 1995.
- Berthelot, M., *Collection des anciens Alchimistes grecs*, 3 τόμοι, Paris: G. Steinheil, 1987, 1988, 1889.
- Eitrem, S., "Kronos in der Magie", *Annuaire de l' Institut de Philologie et d' Histoire Orientales* 2 (1934), 351-360.
- Eliade, M., *Forgerons et alchimistes*, Paris: Éditions Flammarion, 1956.
- Flashar, H., *Problemata Physica, Übersetzung und Kommentar in Aristoteles*, Gesamtausgabe, Bd. XIX, Berlin: Akademie-Verlag 1997.
- , *Melancholie und Melancholiker in den medizinischen Theorien der Antike*, Berlin: W. de Gruyter, 1966.
- Klibansky, R., Panofsky, E. Saxl, F., *Saturn and Melancholy*, Cambridge 1964.
- Kotansky, R., *Greek Magical Amulets. The Inscribed Gold, Silver, Copper and Bronze Lamellae*. Μέρος I: *Published Texts of Known Provenance*. Köln: Westdeutscher Verlag (= Pap. Colon. XXII.1), 1994.
- Merkelbach, R., Totti, M. (εκδ.), *Abrasax. Ausgewählte Papyri religiösen und magischen Inhalts* I-III, (P.Colon. 17), Opladen: 1990-1992 (2ο μέρος: 1991).
- Müri, W., "Melancholie und schwarze Galle", *Mus. Helv.* 1953.1, 221-38.
- Παπαϊωάννου, Κ., *Τέχνη και πολιτισμός στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Χ. Σταματοπούλου, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις 1998.
- Pigeaud, J., "Une physiologie de l' inspiration poétique: de l' humeur au trope", *Ét. Classiques*, XLVI.1, 1978, 23-34.
- , *La Maladie de l' âme, étude sur la relation de l' âme et du corps dans la tradition médicophilosophique antique*, Paris: Belles Lettres 1981.
- , "Prolégomènes à une histoire de la melancolie", *Histoire, économie et Société* 1984, 501-510.

- , *Folie et cures de la folie chez les médecins de l' Antiquité gréco-romaine. La manie*. Paris: Belles Lettres 1987.
- , (εκδ.), *Αριστοτέλης. Μελαγχολία και Ιδιοφυΐα. Το 30ο, 1. Πρόβλημα*, μτφρ. Α. Σιδέρη, Αθήνα: Άγρα 1998.
- Πελεγρίνης, Θ. Ν., *Η Μελαγχολία της Αναγέννησης*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 1995.
- Roccatagliata, G., *A History of Ancient Psychiatry*, New York: Greenwood Press 1986.
- Ράιος, Δ., *Κ.Π. Καβάφη, Μελαγχολία τοῦ Ἰάσωνος Κλεάνδρου Ποιητοῦ ἐν Κομμαγενῇ. Ερμηνευτική προσέγγιση*. Ιωάννινα 2001.
- Solomon, A., *Ο Δαίμων της Μεσημβρίας. Μια ανατομία της κατάθλιψης*, μτφρ. Α. Στουπάκη, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2004.
- Starobinski, J., *Histoire du traitement de la mélancolie des origines à 1900*, Bâle 1960.
- , *Trois Fureurs*, Paris: Gallimard 1974.
- Tellenbach, H., *Melancholy: History of the Problems. Endogeneity, Typology, Pathogenesis, Clinical Considerations*, αγγλ. μτφρ. E. Eng, Pittsburgh: Duquesne University Press 1980.